

І. В. Процик
м. Запоріжжя

ІМАНЕНТНА І СУБ'ЄКТИВНА НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ АРХЕТИПУ БАТЬКІВЩИНИ В ПОЕЗІЇ І. ДРАЧА

Проаналізовано архетип батьківщини в поезії І. Драча з точки зору амбівалентності цього архетипу за його внутрішньою властивістю через риси ментальності та історичну долю України і за сприйняттям поета.

Ключові слова: архетип, батьківщина, поезія, земля, Україна.

Проанализирован архетип родины в поэзии И. Драча с точки зрения амбивалентности этого архетипа по его внутреннему качеству через черты ментальности, а также через историческую судьбу Украины и через восприятие автора.

Ключевые слова: архетип, родина, поэзия, земля, Украина.

The article deals with analysis of archetype of motherland in the poetry of I. Dratch from the point of view on it's inner sign as consequence of influence of mentality and historical fate of Ukraine and also from the comprehending by the author.

Key words: archetype, motherland, poetry, land, Ukraine.

В історії літератури є постаті, які привертають увагу глибиною поетичного мислення, що звучить як своєрідний виклик читачеві, більше того, у цьому викликові незримо проглядає заклик замислитися, за поверхнею художніх засобів віднайти те зерно, яке засіває кожен митець, щоб воно проросло в душах тих, хто ознайомився з його мистецтвом. Цей виклик досягається залученням різних, інколи несподіваних прийомів: замовчування, алюзії, гіперболізації, навмисного чи неусвідомленого епатажу, відвертої прямолінійності, часом розхристаної, неприборканої, за якою вчувається напруга внутрішніх сил і «нерва» творчого імпульсу. Таким є І. Драч, який власне поетичне кредо висловив чітко й однозначно ще в поемі-симфонії «Смерть Шевченка», що увійшла до першої поетичної збірки «Соняшник», яка побачила світ 1962 р.: «Художнику – немає скутих норм. Він – норма сам, він сам в своєму стилі...» [4, с. 53]. Дослідження поезії І. Драча нараховують низку розвідок. З-поміж публікацій про творчість поета – праці В. Брюггена, В. Бурбана, І. Дзюби, М. Жулинського, М. Ільницького, Л. Кужільної, Л. Масенко, Л. Новиченка, Т. Салиги, Є. Сверстюка, Г. Сивоконя, М. Слабошпицького, А. Ткаченка, в яких досліджено формозмістове новаторство І. Драча, мотиви поезії, поетику окремих творів, стиль, проте охарактеризовано не всі образи. Об'єктом дослідження в зазначених працях є переважно поезія І. Драча, вміщена у виданні «Вибрані твори». Твори пізнішого періоду (від 1985 р. до сьогодні) опинилися поза увагою дослідників. Непослідовно та несистематично відзначено важливе місце образу батьківщини у творчості І. Драча, хоча залучення цього образу свідчить про високе усвідомлення поетом своєї

національної належності та громадянської позиції. Проте цей образ доцільніше тлумачити як архетип, що є своєрідною матрицею і пов'язаний з архаїчним мисленням, елементи якого неминуче актуалізуються в наш час. Оскільки архетип може мати виразні національні ознаки і є надбанням колективного несвідомого, а отже, тісно пов'язаний з такими поняттями як національний характер, ментальність, спадковість, наступність, він відіграє важливу роль у збереженні духовності [див.: 1, с. 48; 13, с. 71; 19, с. 70].

У поезії І. Драча послідовно виявився архетип батьківщини, осмислений через низку образів і символів. І. Мірчук відзначив, що провідним мотивом українських майстрів слова є мотив землі: «В українському письменстві переважають мотиви, джерело яких у ставленні творчої одиниці до „скиби”, з якої вона черпає також свої духовні сили» [10, с. 45]. Антеїзм як одна з головних ознак української ментальності, породжений одним із найдавніших культів – культом землі, яка, у свою чергу, уявлялась одухотвореною живою істотою, особливо актуалізувався восени та навесні, коли виявляється своєрідна тріада культів – землі, орача, предків. Орач допомагає землі-годувальниці відновити сили й наступного року дати хороший урожай. Дії людини-орача мали бути обґрунтованими та виваженими: землю не можна було надаремне копати, оскверняти. Культ орача споріднений із культом землеробських знарядь, особливо плуга. Люди здавна шанували землю, називаючи її матір'ю. «Бити по землі палицею без потреби вважають за великий гріх. Клятьба землею – найстрашніша клятьба; при тому звичайно цілують землю, а в деяких місцевостях і з'їдають шматочок землі (мабуть, останки середньовічних ордалій) на доказ своєї правди...» [2, с. 176].

Земля – символ материнства, оберіг усього живого. Культ землі спричинив виникнення в уяві людей різних богів – Велеса, Триглава та інших. Рідна земля постає у зв'язку з пращурами. Особливо яскравим є архетипний образ землі як місця, в яке вкорінена людина своєю духовністю, – батьківщини, що асоціюється й генетично пов'язана з культом землі та культом предків. «Вважалось, що душі померлих не покидають землю, а поселяються в лісах чи гаях (де вони можуть перевтілюватись у тварин) і приходять до живих» [9, с. 57–58]. Земля уявлялась живою істотою, матір'ю всього суцього, що й відбилося, зокрема, в пареміографії. Любов до рідної землі є вищою формою любові, на думку Ф. Шлегеля [див.: 18, с. 67]. Почуття любові до батьківщини глибоко закорінене в естві свідомого патріота. Інколи це почуття патріотизму має певні семантичні чи навіть емоційні відтінки, що більшою чи меншою мірою виявляється у поезії І. Драча. Отже, в архетипі землі можуть актуалізуватися такі семантичні прошарки: аграрно-культурний, міфологічний, соціальний.

Культ землі виявився в поезії «Дибуча земля розпросторить рамена...». Земля – оберіг від зла, разом з тим вона справедливо карає за зло. У цьому вияв амбівалентності образу землі: «Земля поховає непотріб глибоко-глибоко, / Усе перетравить й освятиться в чистій траві. / Земля мене вчить...» [5, с. 133].

У поезії «Дев'ятий вал землі» проілюстровано культ землі, до якої ставилися як до живої істоти, про що свідчать епітети на її означення: «„дивовижні брови”, „вид чудовий”, „розпашілі губи”» [4, с. 296]. Грудку рідної землі носили з собою солдати як оберіг. Земля під час воєнних дій була схожа на море з брилами-валами. Опис подій війни змінюється картиною початку жнив, відзначення свята першого снопа. Ліричний герой із гумором потрактовує залищання в умовах воєнного часу хлопця до дівчини: «Дивись он, яка богиня, іди, переходь Рубікон» [4, с. 297], тобто дій рішуче.

Образ землі-України оригінально зображено в поезії «Сковорода і Шевченко» та в поемі-симфонії «Смерть Шевченка». В епіцентрі поезії «Сковорода і Шевченко» образи двох постатей, які не мали змоги зустрітися в реальному житті, їх зустріч здійснилася в легенді. Їх єднає думка про долю України: Г. Сковорода порівнює долю України з перекотиполем, а Т. Шевченко закликає летіти в «пожежу української долі», щоб випалити панство. Обидва митці пророкують нове майбутнє рідної землі: «...Над Україною розкрилля золоті» [4, с. 67].

У поемі-симфонії «Смерть Шевченка» образ України персоніфікований: «Петербурзьким шляхом, / по коліна / Грузнучи в заметах, боса йшла / Зморена, полатана Вкраїна, / Муку притуливши до чола» [4, с. 72]. Відсутність взуття вказує на те, що в Україні немає долі, адже, за народними уявленнями, взута жінка – заміжня, її взуття загалом уособлює чоловіка. Замети символізують тяжку долю, долання нелегкого шляху. Епітети «зморена» й «полатана» в характеристиці України увиразнюють почуття втоми і власної непотрібності. Намисто сиплеться Україні під ноги, що є недобрим знаком. Українці ж постають в образі горобців, які підкоряються одночасно Богу й цареві; харчуються по смітниках. Українці-горобці втратили своє національне самоусвідомлення, тому на випадок, коли «...підійметься руїна / Й зачервоніє Україна» [4, с. 76], вони втечуть на чужину, щоб не опекти крил. Вихваляння горобців описане у характерному для І. Драча в'їдливому, викривальному тоні, який більш яскраво виявився у пізнішому періоді творчості, оскільки в 70-х – наприкінці 90-х рр. поет не мав змоги й, напевно, ще настільки глибоко не осмислив образу України: «А вдалині, на чужині, / А чи в сусідській бур'яні / Ми розпережемось орлами... / Цвірінь-цвірінь, ти будеш з нами?» [4, с. 76]. Україна порівнюється з великою тюрмою. Голосіння матері-України відповідає вимогам фольклорного жанру, в якому нанизані риторичні запитання-відповіді до небіжчика. Після смерті Т. Шевченка «Йшла вперше Україна по дорозі / У глибину епох і вічних зльотів...» [4, с. 79].

У поезії «Вулканний етюд» І. Драча глибоко осмислено історичну долю України через образи курганів. Ця поезія увійшла до першої збірки «Соняшник», у передмові до якої Л. Новиченко відзначив ту рису, що стане органічним складником стилю І. Драча та особливо увиразниться при осмисленні ним архетипу рідної землі від початку творчого шляху до сьогодні: «Спрага», яка палить поета, відчутна у всій його поезії, вона так чи інакше формує його світовідчуження, породжує, зокрема, той

«„нетерплячий”, натхненний гіперболізм, якого в різноманітних виявах так багато в цих віршах... і який походить в даному разі саме від душевної палкості, психологічної активності у ставленні до життя» [12, с. 5]. Пшеничні поля ховають у собі кургани – «...незгаслі вулкани Вкраїни» [4, с. 42]. Концептуальність образу вулкана полягає в тому, що за його допомогою прогноуються гіпотетичні зміни в психології українців. Тривалість історичних подій вимірюється через опосередковану вказівку на час: у могилах лежать кості дідів і кайдани онуків. Ліричний герой І. Драча пророкує майбутнє. Його провіденційна візія споріднена з Шевченковою (поема-містерія «Великий льох»). Доки вулкан перебуває в спокої, немає приводу для хвилювання. Коли ж починається виверження, то приносить лихо на землю. Пшениця, яка проростає на рідній землі внаслідок тяжкої праці, ілюструє культ зерна й хліба: «З сльози проростає зернина / І колосом зірку черкає – / В розливі пшениць потопає / Вулканна моя Україна» [4, с. 42].

Переосмислюючи історичну долю батьківщини, поет протиставляє славетне минуле, коли на Дніпрі були пороги, нікчемній сучасності, використовуючи гумористичні характеристики. У давнину, коли пороги були ще не затоплені, українці вмiли дати відсіч ворогам: «Були на Дніпрі пороги, / Були у народу роги» [6, с. 755], що символізує войовничість, здатність відстоювати власні інтереси. Образ порогів викликає асоціацію із Запорозькою Січчю, козацьким духом волі. Із затопленням порогів через будівництво каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі зникли й роги: «Народ став безрогий, шутий» [6, с. 755]. Акцентувавши на цій рисі, автор асоціативно відзначає приреченість, нездатність народу відстояти свою гідність. Такий погляд ліричного героя на історію дав право Л. Новиченку стверджувати, що І. Драч – «поет з досить глибоким і своєрідним відчуттям історії» [11, с. 17]. Образ України – землі з попелу, сурми й шаблі (війни й битви, що залишають після себе руїни й попелища), кременю (мужність через паралель між кременем, що може дати вогонь), тому кожен українець успадкував від своїх прашурів любов до праці, витривалість, силу і сміливість захищати свою землю у випадку її захоплення чи поневолення ворогами. Працелюбність українця виражається в тому, що для нього творити, трудитися – значить виходити за власні межі, утверджувати себе в праці, яка б нелегка вона не була («Балада любові»). Ліричний герой відчуває спорідненість із народом через завзятість, любов до праці, активної діяльності: «...Народе мій! Твоє буття затяте / В моїй крові затято клекотить!...» [4, с. 209].

Образ України амбівалентний у поезії «Україна копає городи...». Це земля «...пекла й небесної вроди, / І святих фіалкових узлісь» [6, с. 712]. Кольори на прапорі сприймаються нестереотипно. Жовтий і блакитний асоціюються не з небом і пшеничними полями, а з водою (блакитний) і вогнем (жовтий). За таким розумінням прихована амбівалентна природа самого атрибута держави, не кажучи вже про саму державу. Попри суперечливість і перепони на шляху до утвердження Україна продовжує

відстоювати право на життя: «А хижий світ то заздрісно, то мстиво / На ній ще вишиванку розрива» [6, с. 720]. Поет назвав рідну землю «матінка – вдова» [6, с. 720]. Матір, тому що має дітей – народ, а вдова, бо не має щасливої долі.

Архетип батьківщини виявляється не лише в макросвіті образу України, а також у мікросвіті роду. «Балада роду» відбиває архаїчне сприйняття українцями власного походження, яке складало усвідомлення органічної єдності особи, роду, народу, батьківщини. Велику роль у сприйнятті світу І. Драчем відіграв образ не лише великої, а й малої батьківщини, а з огляду на це – національна ідентичність не обмежувалася усвідомленням належності до певної національної спільноти, а передбачала й вужче поняття – роду, об'єднаного спільним пращуром. Свідомість українця розгортається від одиничного до загального. Гіперболізована метафора на означення кількості властивостей роду й народу вказує на давнє походження й нелегку долю: «сто доріг», «сто століть», «сто вітрів», «сто скажених сивих бід» [4, с. 165]. Попри всі негаразди, українці – витривалі й мужні: «Роде рідний! Не стлумить / Нашу жилаву породу – / Сто вітрів в ногах лежить / Мого роду і народу...» [4, с. 165]. Ідея єдності народу виразно постає в однойменному сонеті. Незалежно від походження, статі, фаху, місця проживання українці – єдині: «Народ – це всі. Це місто і село, / Це люд, який мізкує й форму носить, / Голубить ноти й цифри плодоносить, / Хто няньчить слово й творить чересло» [4, с. 215].

У його поезії звучить заклик звернутися до своїх першовитоків, реалізований через звернення до образу степового полину з терпким запахом, який здатен відродити спогади про батьківщину, згадати про своє походження тих, хто зрікся його ненавмисне чи свідомо. Переосмислення й продуктивне використання легенди про євшан-зілля свідчить про актуальність проблеми духовних ренегатів (поема М. Вороного «Євшан-зілля»). Ліричний герой І. Драча змальовує реалії сучасності, дібрані за довільним принципом: моторолер, бензинові колонки, кока-кола, комп'ютер, хмарочоси. Над усім цим хтось невідомий розвозить по всьому Вавилону євшан-зілля. Отже, світ постає в образі величезного Вавилону, в якому змішалось високе й низьке, прекрасне й потворне, моральне й аморальне, реальне й химерне. Найактуальніше для українців – повернути пам'ять про власне походження: «Беріть глибше – будьте вище! / Пийте свої древні роси. / Євшан-зілля десь з Русі те...» [5, с. 30].

Поезія «Далеко-далеко біля старовинної пісні» – чи не єдина в І. Драча, в якій архетип рідної землі осмислено через образ чужини, де ліричний герой відчуває себе приреченим жити вічно й блудити світом: «Марком тим проклятим по пеклі / Гасаю світом без кінця...» [5, с. 63]. Білі пасма, напнуті лелекою через океан, рвуться, але їх з'єднує ластівка. Лелека – символ України, а ластівка – посередниця між життям і смертю. У цьому випадку, ймовірно, мається на увазі смерть духовна, бо на чужині людина змушена опиратися впливу, який є нерідним. Якщо асоціювати потойбічний світ із раєм через семантику образу ластівки, то, ймовірно, ознаки цього раю

екстраполюються на батьківщину. Крім того, рай, за фольклорними уявленнями, населений душами померлих пращурів, які вели праведне життя. Ідея, проголошена в поезії «Далеко-далеко біля старовинної пісні», – людина відчуває єдність із тими, хто належить із нею до одного народу. Отже, етнічна ознака та етнічна ідентифікація відіграють вагомий роль у становленні духовного світу людини.

Архетип рідної землі представлений через образи духовності. З «Молитви, вишептані в ностальгії» постають чотири архетипи світу, орієнтири, до яких звертається ліричний герой як до вищої сили: «Господи Дніпре», «Господи Краю», «Господи Слово», «Господи Мамо» [5, с. 41]. Цими словами починаються рядки поезії, написаної без розділових знаків. Дніпро веде родовід українців, тому зростив «Вічне крило». Рідний Край порівняний із раєм, Слово – з вічністю, а обидва вони мають ознаки сонця. Перед матір'ю ліричний герой випростовується та увіходить до її серця, немов до Храму. Душа українця невіддільна від народних ремесел і творчості («В музеях Далекого Сходу»). Образи полатаних, праних рушників на чужині викликають в уяві ліричного героя образ крилатих плугів, які прийшли колись до океану. Ці плуги символізують важку працю українців, нелегке життя, в якому знайшлося місце справі для душі. Звертаючись до рушників, «білі мої голуби», ліричний герой наголошує на їх вагомій ролі у плеканні любові, злагоди, які є виявами духу.

У своїй творчості І. Драч не оминув образу малої батьківщини – села Теліжинці на Київщині, що в поезії «Теліжинці» репрезентований через образи лип і бджіл; доріг у пилу, порівняних із рядом; джерел; попелу грецьких амфор. Всі ці образи та зауваження І. Драча щодо минулих воєнних дій «...на дні пшеничній пів-Європи» [6, с. 575] – все свідчить про давнє походження його малої батьківщини. У зазначеній поезії використано семантично місткий прийом обрамлення, сповнений глибокого філософського змісту: «Є до кого в світі притулитись / І молитись, впавши небом в суть» [6, с. 575]. Ці рядки ілюструють ідею про повернення до першовитоків через посилення власної ідентифікації з малою батьківщиною.

Проблема, порушена І. Драчем у поезії «На останній зупинці», полягає в руйнуванні фундаментальних підвалин життя, через що мікросвіт, який уособлюють рідне село, батьківська хата, гине. Химерна візія ліричного героя – в Теліжинцях ходять тролейбуси, скоро побудують метро – робить більш зримою суперечливість давнини і сучасності з її прогресом. Повертатися спогадами до «рос дитинства» [6, с. 579] ліричному героєві важко, як і виходити з глибини метро на денне світло. Поет мислить одночасно у двох площинах: його ліричний герой пов'язаний із малою батьківщиною, але водночас цей зв'язок нівелюється через його причетність до благ цивілізації. Та найприкріше, що останньої символічної зупинки в химерній подорожі на метро, яка витягає з глибини свідомості на поверхню спогади, ліричний герой боїться, тому що там батько «...Незмигнотак дивиться / Очима совісті» [6, с. 579]. Подорож на метро символізує життєвий шлях, остання зупинка якого – смерть. Ліричний герой вірить у потойбічне

життя, оскільки після власної смерті зустрінеться з батьком, погляд якого виражатиме німий докір синові за те, що не зберіг у первозданному вигляді свою власну суть. Образ малої батьківщини виступає символом безсмертя в поезії «Поховайте мене в Теліжинцях». Ліричний герой навіть хоче бути похованим у рідному селі. На виправдання свого бажання наводить вагомий аргумент: «там ніколи я не помру...» [6, с. 736].

Своєрідно опоетизований І. Драчем похід ліричного героя по воду при поверненні до колиски свого дитинства, до батьківської хати («Принести води»). Ця подія збігається в часі з літньою грозою. Відомо, що початок будь-якої справи чи життєвої події, ознаменований дощем, обов'язково завершиться щасливо. Хоч у хаті була вода у відрі, ліричний герой прагне повноти життєвих відчуттів, повернення власної первісної суті, відродження, пішовши по воду до рідної криниці. Культ води, яка, за фольклором, уявлялась небесною силою, сходила на землю у вигляді дощу й мала очисну силу, як і вогонь, тісно пов'язаний із культом грози та вітрів. Сакралізація процесу походу по воду під час грози пов'язана з фольклорними поглядами на грозу як поєднання двох стихій – води і грому, тому «...уявлялась гнівом природи проти людей, а також покаранням» [9, с. 59]. Вода набуває цілющих властивостей лише тоді, коли вона непочата або освячена в церкві. В обрядових піснях неодмінною умовою є набирання води з трьох або семи криниць. Вода з криниці на малій батьківщині символізує духовне оновлення. Ліричний герой настільки злився з образом води, що відчувається того дня, коли пішов по воду, «як в золотому кухлі» [4, с. 274]. Один день стає мовби стиснутим часопростором, у якому сконденсувалося все життя: «Стою на дні усіх моїх століть» [4, с. 274]. Ліричний герой іде до криниці край села в грозу босоніж, щоб ближче поєднатися з землею, дослухатися до поклику власного серця, що увиразнюється вживанням архаїчних прислівників «одесную» та «ошуюю», тобто праворуч і ліворуч. Протиставляючи політ літака метафоричному польоту за водою, ліричний герой вивільняє з душі все химерне, штучне: «...та все на світі всує, / Як під ногами в літеплі земля» [4, с. 274]. Рідна земля – незбагненна, її не можна пізнати остаточно, на думку І. Драча, – (поезія «Рідна земля»). Ліричний герой «звівся на вічні чати» [6, с. 696] за допомогою Слова, прагне вивчати рідну землю навіть після смерті, яка усвідомлюється як фізичне зникнення, а не духовне.

З архетипом рідної землі в І. Драча тісно пов'язаний образ куща калини, прирівняний до архетипу Світового дерева. У поезії І. Драча збережено традиційний зміст образу куща калини як генетично пов'язаного з культом пращурів, а відтак, родом, народом, національним духом. У цьому аспекті показовим є образ калини, живої, олюдненої істоти, що є втіленням духовної пам'яті роду. Ліричний герой навіть пише до неї листа, бо «...більше нікому писать мені листи...» [5, с. 4]. Образ калини пов'язано з вічністю. Кущ калини для ліричного героя – «рідна мати, корінь... дитинний» [5, с. 4]. Метафора увиразнює сприйняття: калина – це кущ і дитинства, і дорослого життя; істини, натхнення. Калина відповідає

«Листком багряноцвітим. / І пелюстковим шалом біловітим, і кетягом вогненного литва...» [5, с. 4] за бабу Танасину й за Килину, які «Сидять на призьбі вже на тому світі...» [5, с. 4], «розігріті» корінням дерева, що стає своєрідним посередником між світом живих і світом мертвих. У кров калини вмочує ліричний герой своє перо: «Ти – совісте моя, моя душа» [5, с. 5], мовби він сам – кущ із «Безсмертним цвітом правди і надії» [5, с. 5]. Такі метафори актуалізують розуміння образу калини. Душа – складник загального поняття – духу, який покликаний скеровувати людину до пошуків гармонії внутрішньої та зовнішньої – зі світом. Тому така дорога серцю калина, безцінна, вічна й нетлінна, яку ліричний герой ніколи не продасть на дрова, тобто не проміняє на матеріальне, минуше.

Калина в однойменній поезії настільки близька ліричному героєві І. Драча, наскільки й далека. Людина зі своїми пристрастями, вадами не гідна приходити до калини як до джерела духовності, бо постійно відхиляється від правильного шляху, спокушається або в її внутрішньому світі відбуваються зміни на гірше. Все зовнішнє, штучно насажене, стає непотрібним, бо головне не форма, а зміст. «Аристократка з репаним корінням» [4, с. 98], як вона метафорично охарактеризована І. Драчем, калина «гордливо» [4, с. 98] ухиляється від ліричного героя, який намагається до неї доторкнутися. Причина – внутрішня неузгодженість, намагання здаватися не таким, як є насправді. Відомо, що шлях до істини нелегкий, як і усвідомлення його значущості, а істина – завжди проста, бо очевидна: «...Бо ж ноги мої в модних черевиках / Свій босий слід не можуть віднайти» [4, с. 98]. Метонімія «ноги в модних черевиках» – ознака внутрішніх, духовних пошуків.

В одвічному незнанні майбутнього ліричний герой «Калинової балади» схожий на лицаря, який подався в мандри. Його доля наперед визначена, і від неї не втечеш. Незаперечне знання свого походження й минулого є для ліричного героя рятівним вогником у мороці незнання. На думку Н. Заверталюк, «...сумнів, що виникає через відчуття внутрішніх суперечностей, зумовлених невідповідністю ідеалу й дійсності, вираз якого відтінено нагнітанням повтору фрази „не знаю”, рівноцінної „не розумію”, знімається не лише переконанням у власній самовідданості Вітчизні, але й болем за її страждання, уособленням яких є незвичний, нетрадиційний образ „гірких зірок...”» [8, с. 31–32]. Належність до українців проілюстрована символом України – образом калини, центр знаходження якої – в серці, що є виявом кордоцентризму. У той же час калина – персоніфікований образ жінки-матері, яка колише свою дитину. «Калина – це спомин про домівку, пам’ять про рідну матір, її турботу і пестливі руки» [16, с. 41]. Означення «кров калинова» вказує не на червоний колір, а на духовну міць ліричного героя, який відчуває єдність із рідною землею на генетичному рівні. Гіркий присмак калинових ягід – це прикмета історії України, пам’яті про минуле: «Та знаю: мене колисала калина / В краю калиновім тонкими руками, / І кров калинова, як пісня єдина, / Горить в моїм серці гіркими зірками» [4, с. 102]. Калина як символ батьківщини постає і в поезії «Калина на тому світі». Той світ – це не потойбіччя, а закордоння, яке так жахає невідомістю. Зимова

хуртовина – символ скрути у світі. Калина росте під вікном будинку в Чикаго, де перебуває ліричний герой, який упевнений, що кущ проріс до нього з рідного села Теліжинці через усю планету.

Любов до рідної землі не вичерпується позитивними емоціями в І. Драча, особливо в поезіях періоду від початку 1990-х до сьогодні. Легкий гумор у зображенні батьківщини інколи змінюється на викривальну сатиру, їдкий сарказм. З огляду на цю тезу, доречним є вислів М. Слабошпицького: «Важко уявити його [І. Драча – І. П.] ліричного героя в стані ідилічного супокою і душевної рівноваги» [15, с. 11]. Саме в особливостях інтерпретації архетипу України полягає еволюція образів, які входять до семантичного поля цього архетипу. Поет у пізнішому періоді творчості, з настанням незалежності, міг висловитися прямо, не завуальовувати власних думок. На передній план в осмисленні архетипу рідної землі виходять проблеми державності й політики. Любов виявляється не тільки у замилюванні рідною землею, усвідомленні її духовного багатства і нелегкої історичної долі, а й у різкому, часом нетерпимому висловлюванні з викривальним підтекстом про долю України. У поезії «Вердикт» відбилося стереотипне сприйняття українця ліричним героєм як суперечливої, неоднозначної людини, яка порівнюється з троїстими музикантами, яке певною мірою не співвідноситься з уявленнями про троїстих музик у народі, що виявляє парадоксальність мислення поета, несподіваність відшукуваних ним асоціативних образів. У внутрішній суперечливості українця, на думку ліричного героя, полягає проблема безрезультатності національної справи розбудови держави: «А в нас ще весна дурноголова... Ніяк не здамо державного екзамену...» [6, с. 703].

Українці, на думку ліричного героя, – дивовижний народ, найбільші вороги якого померли природною смертю, навіть попри те, що українці сприймаються як «гайдамакобандерівці», «постраховище світове» [6, с. 704], не відчують єдності, і через це самі для себе є ворогами. Така містка характеристика з тою ж такою політичною домішкою свідчить про глибоке осмислення поетом неоднозначності історичних подій, які не можуть аналізуватися однобічно, без врахування їх як позитивних, так і негативних рис. Взавши за основу характеристики українців два періоди – Коліївщину та період діяльності ОУН-УПА, поет висловлює не захоплення, а глибоку задуму щодо знищення українців українцями в періоди боротьби за поневолення та державницьку ідею. Проте ідея не може виправдати смерті невинних людей, і в такому політично заангажованому сприйнятті українців, своєрідному опоетизованні боротьби, яка зазвичай здійснювалася далеко не гуманними методами, прихована небезпека ненависті до представників власного народу, що неминуче спричинює розмежування і відчуження. Уроки історії часом гіркі, а осмислення історії неухильно наводить до самоусвідомлення, до розуміння власної національної суті, але із врахуванням усіх аспектів історичної правди. Слушною з цієї точки зору видається думка Я. Грицака: «У новому візерунку історичної пам'яті... має бути вписано право „to agree to disagree” – „погодитися на те, що ми не

будемо одне з одним конче погоджуватися у всьому» [3, с. 354–355]. Ніхто не має патенту на одну велику й досконалу історичну Правду. Кожна сторона повинна визнати, що її правда є недосконала, партикулярна, суб'єктивна і часто зумовлена сьогоденними інтересами.

За мовною ознакою ліричний герой І. Драча витворює позначене гіркою іронією протиставлення: «Українцы й українці / Ворогують поодинці /

Ворогують і гуртами / Зляться хижими хортами...» [6, с. 784].

Українцям постійно прагнуть силою вивернути руки «Правічні круки» [6, с. 705]. Тисячолітнє поневолення, приниження гідності українців здаються вічними й нескінченними. Від цього усвідомлення опускаються руки, а в душі зароджується зневіра. Україна постає в образі круглої сироти, яка не має постійного місця проживання, та, незважаючи на це, самостійна: «...Незалежна і гола / Без зарплат і без пенсій...» [6, с. 753]. Не приховує поет власних емоцій, використовуючи при цьому риторичні питання та оклики: «Безсмертний народ! Незнищимий народ! / Навіщо їм вороги?! Вони самі собі вороги!» [6, с. 704]; «Що ж нами вродить? Нами й заскородять! Нема народу – то пощо життя?!» [6, с. 708]. Але не завжди ліричний герой І. Драча песимістичний. Любов українців до праці він сприймає з гумором, легкою іронією. Україна порівнюється з великим городом, а її народ характеризується як «городній» («Україна копає городи...»). За свою працю українці не чекають нагороди. Їх вічна поза – зігнути до самої землі, працюючи на городі, що нагадує ліричному героєві солярний знак – безкінечник, який є невід'ємним складником народного орнаменту, зокрема, на писанках («Українська позиція»). Навіть баба з дідом – переможці світової війни, повзуть на город, неначе воїни. З останніх сил вони йдуть в атаку, щоб викопати картоплю («Останні атаки»). Любов до праці на землі є першочерговою, а будувати державу – це справа не така важлива. Надмірне захоплення працею, яка не дає вагомого результату, викликає обурення в ліричного героя, що виявилось в риторичних окликах і запитаннях: «Трудяться в празник і в будень – / Вічні вкраїнські труда! / Що з того буде, що буде? / Буде велика вода...» [6, с. 759].

У поезії «Берло» І. Драч осмислив проблему державності України. Чи було колись на батьківщині берло як ознака її державності – невідомо. Зрозуміло одне – за відсутності виваженого політичного устрою короною цієї держави давно стало слово. Заклик гострити мечі об Сізіфів камінь – не що інше, як довгий шлях у боротьбі за власну національну ідентичність, яка хворіє на «...хохлацьке вічне малокров'я» [6, с. 804], яке, на думку І. Драча, треба долати. Українець має відкинути всі сентименти й діяти рішуче. Коли ж емоціям треба дати волю, робити це слід так, щоб ніхто не бачив. Пригадаймо рядок із поезії «Вечірня пісня» О. Теліги, в якому лірична героїня, збираючи коханого в дорогу за покликом першої сурми, стверджує, що в критичній, межовій ситуації емоції недоречні: «Не візьмеш плачу з собою – / Я плакати буду пізніш!» [17, с. 39]. У ситуації вибору людина має віддавати перевагу рішучим та активним діям, особливо коли утверджує себе

як представника певної нації: «Рубай – удень. / А плач – хіба вночі...» [6, с. 804].

Відкриття пам'ятника гетьману П. Сагайдачному в Києві викликає в І. Драча емоційно загострене сприйняття цієї події, пробуджує національну самосвідомість, розуміння неперервного ходу історії. Поет називає гетьмана Сагайдачного «вождем Дніпра і Степу» [6, с. 807]. Пам'ять про видатних історичних діячів змушує І. Драча дійти висновку, що ще не все втрачено, українці сягнуть високого рівня самоусвідомлення: «І може українській долі / Ще пощастить і з головою!..» [6, с. 808]. Проте в цих рядках проглядається ще один, прихований зміст: слово «голова» можна розуміти в значенні не здорового глузду, а конкретної особи, яка виведе народ і державу на якісно новий рівень розвитку.

У зв'язку з архетипом рідної землі І. Драч не міг оминати такої проблеми як заробітки українців за кордоном, порушеної в поезії «Drang nach west». Ліричний герой розкриває суть заробітчан: вони їдуть туди, де більше платять. Та ці гроші – копійки, зароблені для дітей: «Ой, коли вже в українців буде / Вдома не боліти голова?» [6, с. 729]. Ліричний герой бачить світ, який лише починає оновлюватись. І. Драч пише про Україну з метою рухати «...отого скрипучого воза національного лінивства і хатоскрайства» [7, с. 3–4]. На глобусі Україна – неначе пучка мізинця, яким ліричний герой вимірює все на світі. Іншої міри у нього немає. Цілим мізинцем не може виміряти: «...А пучкою того мізинця / Так він мене болить» [6, с. 831].

Образ рідної землі неоднозначний у поезії Івана Драча. З одного боку, це рідна земля з її красою, духовною спадщиною, з іншого, – земля, яка не має талану, а причину цього автор вбачає в особливостях ментальності українців: пасивності, низькому рівні національної самосвідомості, комплексі меншовартості. Та, попри таку амбівалентність образу батьківщини, І. Драч «...виразно побачив український народ як рідкісно творчий..., осмислив наш драматичний шлях крізь пекло історії і провалля трагедій. І в цьому – один із найголовніших інтелектуальних виявів його поезії» [14, с. 11–12]. Архетип України в поезії І. Драча свідчить про патріотизм митця, який своєрідно виявився в амбівалентних почуттях, що певною мірою споріднює поета з І. Франком, який так висловився про власну любов до рідної землі: «...Я ж не люблю її з надмірної любови». Причина такої суперечливості почуття в І. Драча передусім полягає в усвідомленні іманентної неоднозначності архетипу рідної землі. Ця неоднозначність закодована в самому народі як носієві і репрезентаторові певних ментальних рис. Дослідження архетипу батьківщини з аналізом образної та ідейної його парадигм у митців різних поколінь із залученням порівняльного аспекту є актуальним практичним завданням сучасної літературознавчої науки.

Бібліографічні посилання

1. Вейнберг И. П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока / И. П. Вейнберг – М. : Наука, 1986. – 208 с. ; фотоил. – (Главная редакция восточной литературы. По следам исчезнувших культур Востока).

2. Войтович В. Українська міфологія : [енциклопедія] / упор. В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Грицак Я. Клопоти з пам'яттю // Страсті за Бандерою: статті та есеї / упоряд.: Т. С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак / Я. Грицак. – К. : Грант-Т, 2010. – С. 346–357.
4. Драч І. Вибрані твори : в 2 т. / І. Драч ; [передм. Л. Новиченка]. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1 : [поезії]. – 351, [1] с.
5. Драч І. Вибрані твори : в 2 т. / І. Драч. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 2 : [вірші та драматичні поеми]. – 326 с.
6. Драч І. Ф. Берло : [книга поезій] / І. Ф. Драч ; [передм. І. М. Дзюби]. – К. : Грамота, 2007. – С. 662 – 714. – (Серія «Бібліотека Шевченківського комітету»).
7. Жулинський М. Поетичний їжак з головою сатира і волоссям кольору витіпаних конопель // Драч І. Анатомія блискавки / М. Жулинський. – Харків : Фоліо, 2002. – С. 3–30.
8. Заверталюк Н. І. Світ у поетичній свідомості шістдесятників / Н. І. Заверталюк // Таїни художнього тексту [до проблеми поетики тексту] : Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Д. : РВВ ДНУ, 2006. – С. 27–37.
9. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підруч. / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 592 с.
10. Мірчук І. Етнопсихологія і культура українського народу / І. Мірчук // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 1 – 2. – С. 37–46.
11. Новиченко Л. Іван Драч, новобранець поезії // Драч І. Соняшник : [поезії] / Л. Новиченко. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1962. – С. 3–19.
12. Новиченко Л. Синхрофазотрони посеред калини (Про поезію Івана Драча) // Драч І. Вибрані твори : в 2 т. – Т. 1 : [поезії] / Л. Новиченко. – К. : Дніпро, 1986. – С. 3–34.
13. Осипов А. Символотворчий процес у духовних практиках / А. Осипов // Філософська думка. – 2006. – № 6. – С. 61–71.
14. Слабошпицький М. Поет, який має талант бути Драчем / М. Слабошпицький // Дивослово. – 1996. – № 10. – С. 11–12.
15. Слабошпицький М. Силове поле поезії // Драч І. Ф. Соняшник : [поезії] / М. Слабошпицький – К. : Молодь, 1985. – С. 5–14.
16. Супруненко В. П. Народини : Витоки нації ; [символи, вірування, звичаї та побут українців] / В. П. Супруненко. – Запоріжжя : Берегиня – ФАЄЗ, 1993. – 136 с. ; іл.
17. Теліга О. Вибрані твори / О. Теліга / Упор. О. Зінкевич, передм. Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2006. – 344 с. – фото іл.
18. Шлегель Ф. О границях прекрасного / Ф. Шлегель // Эстетика. Философия. Критика : в 2 т. [вступ. ст., пер. с нем. Ю. Н. Попова ; прим. Ал. В. Михайлова и Ю. Н. Попова]. – М. : Искусство, 1983. – Т. 1. – С. 62–69. – (История эстетики в памятниках и документах).
19. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное : Сб. ; [вст. ст., пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева]. – СПб : Университетская книга, 1997. – 544 с. – («Путеводитель по стране Юнга»).

Надійшла до редколегії 25.04.2013 р.